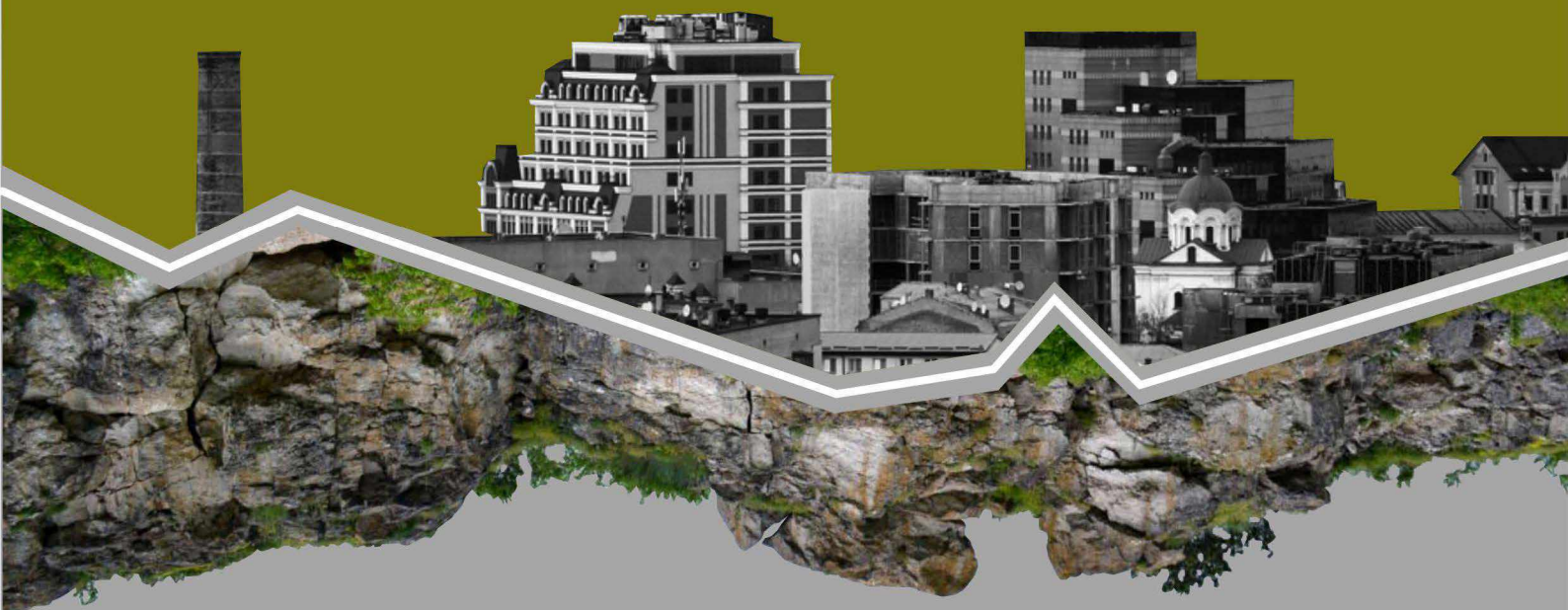

ТЕРНОПІЛЬ
2022

Тернопільський обласний
краєзнавчий
музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА:

Матеріали наукової
конференції

до 100-річчя
від дня народження

МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО

від минулого до майбуття

Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент культури та туризму
Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА: ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТТЯ

Матеріали наукової конференції
(до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського)
6 вересня 2022 року

Тернопіль
2022

УДК 5(477.84)«19/20»(092)Чайковський502.1(477)](06)

С-90

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного краєзнавчого музею (протокол № 4 від 01.11.2022 р.).

Суспільство і природа: від минулого до майбуття (до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського): матеріали наук. конф., м. Тернопіль, 6 вер. 2022 р. Тернопіль : Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022. 103 с.; 51 іл.

Редакційна колегія: Кульчицька О. В. – завідувач художньо-рекламного відділу, Баран А. О. – завідувач відділу природи, Костюк С. В. – завідувач науково-методичного відділу, Крупницька О. Б. – старший науковий співробітник художньо-рекламного відділу, Бочарова Л. В. – старший науковий співробітник відділу природи, Касьян Н. О. – художник І категорії художньо-рекламного відділу.

Відповідальні за випуск: Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ, Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ, Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ.

У збірнику публікуються наукові статті, повідомлення учасників наукової конференції «Суспільство і природа: від минулого до майбуття», присвячені 100-річчю від дня народження заслуженого природоохоронця України Миколи Чайковського. Публікації розкривають багатогранну особистість краянина-природодослідника, еколога.

Матеріали призначено для широкого кола науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів, а також усіх, хто цікавиться природою рідного краю.

Усі матеріали збірника подаються у редакції авторів.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

© Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022

ЗМІСТ

Роль Миколи Чайковського у формуванні мережі заповідних територій та об'єктів Тернопільської області

5

Свинко Йосип, Дем'янчук Петро

Микола Чайковський: біля джерел формування природно-заповідного фонду Тернопільської області

9

Баран Антоніна

Микола Петрович Чайковський – заслужений природоохоронець України

12

Леньків Ірина

Стан і перспективи розвитку природно-заповідного фонду. Формування української частини Смарагдової мережі Європи в області

16

П'ятківський Ігор

До таємниць природи: освітній аспект

22

Герц Іван

Природодослідник Микола Чайковський – бібліографічний покажчик: фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею

25

Костюк Степан

Перспективи розвитку системи природоохоронних територій Тернопільщини

27

Кагало Олександр

Рекреаційний потенціал травертинових масивів

31

Площанський Петро, Гривул Лілія

Експедиційні дослідження Дністровських стінок

33

Новицька Світлана, Царик Любомир

Національний природний парк «Кременецькі гори» як еталон унікального видового різноманіття Волино-Поділля

36

Штогрин Микола, Штогун Андрій

Кременецький ботанічний сад як об'єкт екологічного туризму

40

Ліснічук Антоніна

Експозиції музею природи природного заповідника «Медобори» як база для екологічної освіти та виховання

43

Мурська Оксана

Природний заповідник «Медобори» – від заказника до об'єкта Смарагдової мережі Європи

45

Бачинська Уляна, Оліяр Галина, Баранчук Галина

Історія розвитку мисливства та рибальства на Тернопільщині

48

Гулик Сергій

**Зачинателі інженерно-геологічних
вишукувань на Тернопільщині** **52**
Сивий Мирослав

**Туристично-краєзнавча робота
в школі як засіб формування
географічних компетентностей учнів** **80**
Варакута Ольга,
Гавришок Богдан

**Довгий шлях повернення на
Батьківщину імені професора Івана
Теслі – визначного вченого-географа,
педагога** **56**
Бочарова Людмила

**Гербарні зразки парків
Тернопільщини: фонди
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею** **84**
Чеканова Наталія

«Збирач цвіту по всьому світу...» **60**
Микола Денека – заслужений
лісівник України, засновник
Гермаківського дендропарку
Сута Леся

**Особливості використання
результатів фенологічних
спостережень на природничих
екскурсіях** **88**
Альтгайм Любов

**«Тернопілля: подорож за п'ять
морів». Концепція реекспозиції
відділу природи Тернопільського
обласного краєзнавчого музею** **64**
Дзюбенко Наталія, Савицька
Анастасія, Бокотей Андрій

**Охорона водних ресурсів
Тернопільщини – збереження рідного
краю** **91**
Ленчук Ірина

**Геологічний музей Тернопільського
національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка –
унікальна локація для освіти
і виховання студентської та
учнівської молоді** **69**
Заставецька Леся, Заставецький Тарас

**Особливості розподілу вітрового
режиму, хмарності та атмосферних
опадів в смт Козова Тернопільського
району за період 2005-2018 років** **96**
Таранова Наталія

**Музейна педагогіка у
Тернопільському обласному
краєзнавчому музеї: нові форми
роботи з відвідувачами** **72**
Гулик Оксана

Микола Чайковський у філокартії **100**
Костюк Степан

**Інтерактивні уроки в музеї як
універсальний засіб навчання
та виховання (із досвіду роботи
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею)** **77**
Кульчицька Оксана

**Війна Росії проти України –
екологічна загроза планетарного
масштабу** **101**
Левенець Любов

Гулик Сергій,
кандидат географічних наук, викладач,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МИСЛИВСТВА ТА РИБАЛЬСТВА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Проаналізовано мисливство та рибальство на теренах Тернопільщини від примітивних способів лову та полювання до сучасних. Наведені форми організації і способи ведення рибальства. Охарактеризовано роль Галицького мисливського товариства та Українського товариства мисливців і рибалок у популяризації промислів, охороні природи.

Annotation: *Hunting and fishing in the territories of Ternopil region, from primitive methods of hunting and hunting to modern ones, are analyzed. The forms of organization and methods of fishing are given. The role of the Galician Hunting Society and the Ukrainian Society of Hunters and Fishermen in the promotion of fishing and nature protection is characterized.*

Ключові слова: *мисливство, рибальство, народні промисли, Українське товариство мисливців і рибалок.*

Key words: *hunting, fishing, folk crafts, Ukrainian Society of Hunters and Fishermen.*

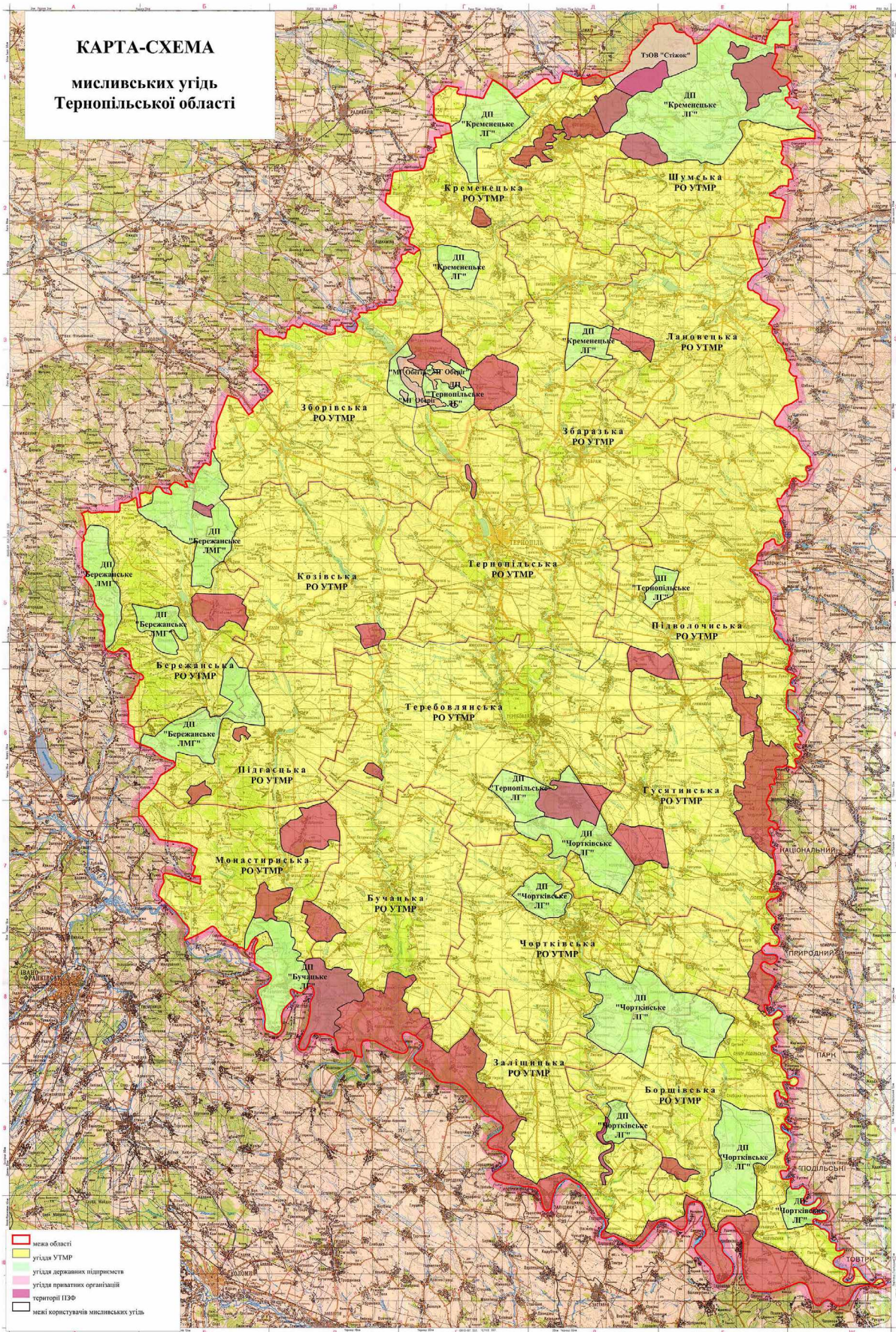
Рибальство поряд зі збиральництвом і мисливством в Україні і Тернопільщині зокрема, було відоме здавна, вони були одним з основних занять первісної людини. Полювання, збирання їстівних рослин, плодів і, звичайно, рибалка, були доступними шляхами забезпечити себе їжею, тому більшість поселень людей розміщувалося на берегах водойм.

Виникнення рибальства вчені датують епохою мезоліту. Чим в ті далекі часи ловили рибу – зараз важко уявити. Хоча з археологічних розкопок поселень з епохи неоліту відомо, що вже в ті часи людина добувала рибу, маючи деякі знаряддя лову. Це були тризуби, остроги, зустрічаються навіть примітивні гачки, зробленими з каменю, кісток тварин, колючок дерев. Це підтверджується і численними археологічними знахідками – глиняні та кам'яні грузила для риболовних сітей, різноманітні гачки тощо, які належать до черняхівської культури (II – V ст.) та наступних епох (VI – IX ст.). Поширенню рибальства сприяла достатня кількість рік

та інших водойм, а також прадавня традиція використання риби в харчуванні [4].

Найдавнішими рибальськими знаряддями є ударні колючі снасті; ості пристосування у вигляді вил, що мали від 2 до 12 зубів із зазубринами, якими кололи рибу біля берега або ополонок, били з човна, найчастіше і підсвічуванням – на посвіт; колотушка – палиця з потовщенням на одному кінці – і щемець, виготовлений із гілки Г-подібної форми, якими глушили рибу по первольодку. Довго зберігалися примітивні способи ловлі риби без риболовних пристосувань – ловля руками, отруєння водойми тощо.

До найпоширеніших примітивних засобів рибної ловлі на Поділлі належали вудки із саморобними, а з кінця XIX ст. фабричними гачками. Вудками користувалися, насамперед, підлітки, а також дорослі рибалки у тому випадку, коли розраховували на невеликий улов. У гирлах великих рік рибалки застосовували перемети – довгі шнурки з підвішеними до

них десятками гачків з наживкою. Шнур перетягували поперек ріки і закріплювали на берегах, а підвішені гачки занурювали у воду на потрібну глибину.

Рибалки користувалися снастями – пастками, з яких найпоширенішими були ятері – циліндричної форми сіті з кількома обручами. Найчастіше ятері склалися з двох сіток: кінець довшої сітки зав'язувався наглухо, другої – меншої, що була вставлена у першу, – мав вузький отвір, через який риба потрапляла і назад уже не могла вибратися. Інколи по боках ятера прикріплювались додаткові полотнища сіток («ятір на крилах»), які спрямовували рибу до отвору. Подібними до ятерів були верші, виплетені з лози. Ятері чи верші за допомогою грузил опускали на дно водоймища, залишаючи на ніч (інколи – з приманкою), а зранку забирали улов [4].

Риболовний промисел супроводжувався певними віруваннями, забобонами і прикметами. Побутували серед рибалок різноманітні заборони та прикмети вдалого і невдалого лову. Якщо завтра збираєшся на риболовлю, то напередодні ввечері не можна було нікуди ходити, краще сидіти вдома. Не можна ловити рибу на великі свята. Якщо по дорозі до водойми першим зустрів чоловіка лов буде вдалим, а якщо жінку та ще й старшого віку – не пощастить. Перед початком лову потрібно було перехреститися, прочитати «Отче наш» і попросити у Бога доброго улову. Окремі рибалки «клали хрест» на рибальські пастки, інші, навпаки, рекомендували на них поплювати. Виловлену рибу використовували для власного споживання і продавали. Рибу їли свіжою, в'ялили, сушили, рідше – солили. Найбільше риби споживали в пости, її додавали до юшки, борщу, картоплі тощо. Спеціальних рибних страв майже не готували, за винятком рибної юшки і тушкованої риби. Риба використовувалася і як обрядова страва. На Святвечір готували варену, смажену або печену рибу. Сьогодні, крім промислового, розвивається і споживче рибальство, яке впродовж другої половини ХХ ст. чітко розділилося на два види: аматорське і браконьєрське. Аматорське рибальство перетворилося на масову форму відпочинку. Ним займаються не тільки мешканці

прибережних населених пунктів, а ті тих, що знаходяться на значній відстані від водойм. Сьогодні застосовують як традиційне, так і новітнє риболовне знаряддя [2].

Для селян риболовля була певною підмогою в їхньому господарстві. Там, де було більше водних угідь, риба входила в їхній щоденний раціон, в інших районах її споживали передовсім у дні посту, на певні релігійні свята. Тому рибною ловлею селяни прагнули поповнити чи покращити своє харчування. Риба була також предметом продажу й обміну на інші продукти й побутові речі (льон, хліб, сіль).

У кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. рибні промисли значно скоротилися, натомість набула поширення форма орендування водоймищ (або певних ділянок) у багатих поміщиків, інколи – у сільських громад. Форми організації і способи ведення рибальства безпосередньо залежали від характеру водних угідь, видів риб, сезону риболовлі. На Поділлі, в тім числі на Тернопільщині, найбільш поширеними видами річкових риб були карась, сазан, судак, щука, лин, лящ, сом, в'юн [4].

Мисливство в Україні має глибокі і давні традиції. В епоху палеоліту воно було основним заняттям і джерелом існування людей. У мезоліті через кризу мисливського господарства, спричинену зникненням великих стадних тварин і недосконалістю старих мисливських знарядь господарське значення полювання зменшується. З переходом до відтворювального господарства мисливство, поряд із землеробством і скотарством, продовжувало відігравати значну роль у забезпеченні населення м'ясом і хутром. Середньовічні ліси були багаті на різноманітну дичину.

Масове знищення лісів почалося з ХVІ ст. через великий попит на лісові товари на зовнішньому ринку. Скорочення лісистості та непомірне полювання вплинуло і на чисельність дичини. На рубежі ХVІІ – ХVІІІ ст. закінчився етап промислового полювання на хутряних звірів. Полювання втратило значення загальнодержавного промислу [1].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. основними об'єктами полювання були дикі

свині, кози, вовки, лисиці, видри, куниці та інші дрібні звірі, а також дикі качки, гуси, дрофи, пухарі, рябчики, тетеруки, куріпки, перепілки. Способи полювання, які застосовували мисливці, можна об'єднати у дві групи: активне полювання (із вогнепальною зброєю, піками, сокирами тощо) і полювання із самоловами – пристосуваннями, які самі затримували здобич.

На території області, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, функціонувало ряд мисливських товариств, зокрема Галицьке мисливське товариство, засноване у 1876 році з ініціативи Володимира Дідушицького, творця відомого природничого музею у Львові. Метою цього товариства було впорядкування мисливських стосунків, поширення сучасних методів вирощування тварин та мисливської етики, боротьба з браконьєрством та грабіжницькою експлуатацією угідь. Пік розвитку Галицького мисливського товариства припадає на початок ХХ сторіччя. У цей час воно налічувало біля 1 500 членів [8].

Українське товариство мисливців і рибалок (УТМР) засновано 10–13 липня 1921 року в Харкові на першому Всеукраїнському з'їзді, де було затверджено його офіційну назву і Статут. Тернопільська обласна організація Українського товариства мисливців і рибалок створена 22 липня 1947 року. До складу організації входило 17 районних організацій. Станом на 1 січня 2015 року на обліку в організаціях перебувало 7317 членів товариства, з яких 5264 – мисливці, 2053 – рибалки, об'єднані в 132 первинні колективи, 92 з яких знаходяться в сільській місцевості.

Мисливські угіддя станом на 2015 р. становили 825,4 тисячі гектарів, в тому числі за категоріями угідь: лісові – 92,0 тисячі гектарів, польові – 718,4 тисячі гектарів, водно-болотні – 15 тисяч гектарів. Районні організації УТМР за

згодою з землекористувачами організовують аматорське рибальство для членів товариства на площі 911 гектарів водного плеса.

Мисливське господарство в області здійснюють 24 користувачі мисливських угідь на площі 957,2 тис. га, з них 825,4 тис. га (87%) надано в користування 17 організаціям Українського товариства мисливців і рибалок (УТМР), 119,9 тис. га (12%) – державним лісгосподарським підприємствам, 11,8 тис. га (1%) – приватним мисливським господарствам [6]. В області зареєстровано 18 тисяч мисливців, із них щорічно бере участь у полюванні 8,0–8,3 тисячі осіб. Охорона державного мисливського фонду здійснюється егерською службою користувачів мисливських угідь спільно з державною лісовою охороною, працівниками поліції та державної екологічної інспекції, іншими структурами, відповідно до повноважень [7].

Мисливський фонд Тернопільської області в 2020 р. налічував 5 видів копитних тварин (4,1 тис. голів), 10 видів хутрових звірів (59,1 тис.шт.), 10 видів пернатої дичини (231,9 тис.шт.). Для збільшення чисельності та видового складу мешканців тваринного світу в області функціонує 9 розплідників зі штучного розведення копитних тварин, у яких утримується з метою розведення 10 оленів, 8 ланей та 60 кабанів.

В своїй діяльності обласна організація УТМР і її структурні підрозділи, керуються єдиним Статутом Українського товариства мисливців і рибалок. За свою більш ніж 100-річну історію Українське товариство мисливців і рибалок на ділі довело свою життєздатність і право бути в перших рядах охоронців природи з відтворення, охорони та раціонального використання мисливської фауни водних об'єктів, проведення комплексу біотехнічних заходів, боротьби з браконьєрством та хижаками, штучного розведення тварин із подальшим випуском в угіддя, якісний облік мисливських тварин.

Джерела та література

1. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція. Упорядн. О.Савчук, Харків: видавець Савчук О.О., 2015, 464 с.
2. Збиральництво, рибальство і мисливство в Україні. URL: <http://history-konspect.org> /(дата звернення: 01.09.2022)

3. Історія риболовлі. URL:<https://holidayukr.ru/ribolovlja/78-istorija-ribolovli.html> (дата звернення: 21.08.2022)
4. Історія розвитку українського рибальства. URL:<http://vlasno.info>(дата звернення: 21.08.2022)
5. Клапчук В., Проців О. Лісове та мисливське господарство Галичини: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2011. 432 с.
6. Довкілля Тернопільщини за 2013 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. 250 с.
7. Мисливське господарство. URL: <http://ternopillis.gov.ua>(дата звернення: 25.08.2022)
8. Województwo Tarnopolskie, Tarnopol : Komitet Wojewódzkiej Wystawy Rolniczej i Regionalnej, 1931. 452 s.

УДК 553.623

Сивий Мирослав,
доктор географічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ЗАЧИНATEЛІ ІНЖЕНЕРНО-ГЕОЛОГІЧНИХ ВИШУКУВАНЬ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

В статті подано короткі відомості про ентузіастів своєї справи – людей, які організували та внесли вагомий вклад в інженерно-геологічні вишукування на Тернопільщині. Зокрема зазначено їхні посадові обов'язки, перелік робіт, які проводились ними чи під їхнім керівництвом, а також списки опублікованих робіт-статей, монографій, довідників тощо.

Annotation: The article provides brief information about the work of enthusiasts, people who organized and made a significant contribution to engineer in gand geological exploration in the Ternopil region. In particular their job duties, a list of works carried out by the morunder their leadership, as well as lists of published works suchas articles, monographs, reference books, etc. arespecified.

Ключові слова: інженерно-геологічні вишукування, персоналії, публікації, польові роботи, лабораторні роботи.

Key words: engineering and geological searches, personalities, publications, field work, laboratory work.

У зв'язку з безперервним і стрімким розвитком міст, збільшенням чисельності міського населення краю за рахунок постійного притоку жителів навколишніх сіл, в кінці 50-х років минулого століттявиникла потреба в постановці детальних інженерно-геологічних вишукуваань для раціонального і якісного планування територій, а також врахування матеріалів вишукувань в проєктах будівель і споруд.

На жаль, імена найперших зачинателів – геологів інженерно-

геологічного спрямування, які внесли певний вклад у становлення інженерної геології на Тернопільщині згубились в архівах. Слід проте відзначити працю фахівців, які були одними з перших.

У 2023 році виповняться ювілейні дати двох відомих природодослідників, знавців геології та геоморфології краю, людей, які теж стояли біля зародження широкомасштабних інженерно-геологічних вишукувань на території області: 80 років Володимиру Михайловичу Степчуку та